Ansh - Journal of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-ISSN No. 2582–046X
International Journal for Research in Applied History
Website: www.anshjournal.com

ગાંધીજીના ધાર્મિક જીવન પર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો પ્રભાવ

પ્રજાપત રાહુલકુમાર રમણભાઈ
ઉચ્ચ પ્રાથમિક શિક્ષક – સંતશ્રી રામજીબાપા
શારદા વિદ્યામંદિર,વડાલી

પ્રસ્તાવના :

અપાર સંસારનો વિચાર વારંવાર કરી સર્વ જ્ઞાની પુરૂષોએ તેને કલેશપૂર્ણ, પરિશ્રમમય, અસહજ અને યોગ્ય વર્ણવ્યો છે. એટલું જ નહી પરંતુ કોઈપણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાના કારણને પ્રાપ્ત થાય એમ કરૂણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે. કારણ કે સતપુરૂષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરૂણાવસ્થા હોય છે કે સમય માત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થા પ્રત્યે હોય, આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે હોય, આત્મસમાધિ પ્રત્યે હોય અને સર્વ જીવ પ્રત્યે રૂચિપણે હોય.

આવા નિષ્કારણ, કરૂણાશીલ પવિત્ર પુરૂષોના યોગ વિના, તેમના અમૃતતુલ્ય વંશના વિના જીવને પોતાના સ્વરૂપનો તથા વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપવો મુશ્કેલ છે. શ્રીમદ રાજચંદ્ર લખે છે કે "જીવ જો અજ્ઞાન પરિણામી હોય તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ લોકસંબંધી માગે તે માત્ર સંસાર છે. તે પછી ગમે તે આકારમાં મૂકો તો પણ સંસાર છે. માટે જેને કલ્યાણ કરવાની કામના જાગી છે તેણે તો જરૂર સત્પુરૂષને શોધીને તેના વચનો દ્વારા હૃદયમાં સાક્ષીભાવ જાગે કે આ સત્પુરૂષ છે, તો તેના ગુણગાન, ભકિત, આજ્ઞા આદિ સાધનોથી આત્માને ઉલ્લસિત રાખી અપૂર્વ ભાવ પ્રગટાવવો ઘટે છે. "જ્ઞાનીપુરૂષ અને પરમાત્મામાં અંતર જ નથી, અને જે કોઈ અંતર માને છે તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે, જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે અને તેના ઓળખાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી.

❖ **જન્મ :**

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો જન્મ વિ.સં.૧૯૨૪ ની કાર્તિક પૂનમે એટલે કે દેવદિવાળીના દિવસે તા.૯/૧૧/૧૮૬૭ ના રોજ વવાણિયા ગામે થયો હતો. પિતાનું નામ રવજીભાઈ અને માતાનું નામ દેવબાઈ, જન્મસમયે તેમનું નામ લક્ષ્મીનંદન પાડવામાં આવેલું. ચાર વર્ષની વયે રાયચંદ નામ રાખવામાં આવ્યું. રાયચંદના દાદા પંચાણભાઈ કૃષ્ણભકત હતા. રાયચંદે તેમની પાસેથી કૃષ્ણકીર્તન, ભકિતપદો, અવતારકથાઓ વગેરેનું શ્રવણ કર્યું હતું. બાળવયે રાયચંદને પિતૃપક્ષ તરફથી વૈષ્ણવ ધર્મના સંસ્કાર અને માતૃપક્ષ તરફથી જૈન ધર્મના સંસ્કાર મળ્યા. આગળ જતાં તેમની નિષ્ઠા જૈન ધર્મમાં સ્થિર થયેલી. ગામમાં આવતા રામદાસજી નામના સાધુ પાસે બાળવયે કંઠી પણ બંધાવેલી. એક દિવસ કંઠી તૂટી જતાં ફરીથી તે બંધાવી નહતી.

Ansh - Journal of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-ISSN No. 2582–046X
International Journal for Research in Applied History
Website: www.anshjournal.com

બાળપણથી જ રાયચંદનું વ્યકિતત્વ નોખું અને નિરાળુ હતું. તેમની બુદ્ધિ સતેજ હતી. સ્મરણશકિત અસાધારણ હતી. નવું નવું વાંચવાની, સાંભળવાની, શીખવા– શીખવવાની વૃત્તિ પ્રબળ હતી. વાંચે, ભણે, ભણાવે તે બધું આપોઆપ યાદ રહી જતું. શાળાનું સાત ચોપડીનું શિક્ષણ બે જ વર્ષમાં પુરું કરી દીધેલું. આઠમા વર્ષે કાવ્યરચનાઓ કરવાનો પ્રારંભ કરેલો. તેઓ શીઘ્રકવિ હતા. આઠ વર્ષની ઉંમરે એમણે અંદાજે પાંચ હજાર કડીઓ રચેલી. નવ વર્ષની વયે રામાયણ અને મહાભારતને કાવ્યરૂપે આલેખવાનું શરૂ કરેલું. તેમને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવાં ગમતાં. બાળપણમાં રમતિયાળ અને આનંદી હતા. તેર વર્ષની વયે રાજકોટમાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ શરૂ કરેલો. તે સમયે રાયચંદ પિતા સાથે દુકાને પણ બેસતા. એમના અક્ષર સુંદર અને મરોડદાર હતા.

નાની ઉંમરે શ્રીમદ્‌ને. જાતિસ્મરણજ્ઞાન જન્મેલું. ઘટના એવી બની કે તેઓ સાત વર્ષના હતા ત્યારે વવાણિયા ગામમાં, તેઓના પરિચિત અમીચંદભાઈને સર્પદંશ થયો ને તેઓ ગુજરી ગયા. બાળ શ્રીમદે દાદાજીને પ્રશ્ન કર્યો કે 'ગુજરી જવું એટલે શું ?' શરૂઆતમાં તો દાદાજીએ ઉત્તર ટાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ રાજચંદ્રે પીછ ન છોડયો ત્યારે કહ્યું કે 'ગુજરી જવું એટલે શરીરમાંથી જીવ નીકળી જવો. હવે અમીચંદકાકા હાલીચાલી કે બોલી શકશે નહી, ખાવું–પીવું કશું કરી શકશે નહીં. તેમના શરીરને તળાવ પાસેના મસાણમાં બાળી આવશે.' નાના રાજચંદ્ર તળાવે ગયા. ત્યાં ઝાડ ઉપર ચડીને ભડભડ બળતી ચિતાને જોઈ. આ ઘટના નિહાળ્યા બાદ એમના ચિત્તમાં તીવ્ર મનોમંથન જન્મ્યું હતું. તેઓ ગહન ચિંતનમાં ડૂબી ગયા હતા. જાતિસ્મરણ જાગ્યું હતું. પોતાના સેંકડો પૂર્વભવોનું તેમને સ્મરણ થયું હતું.

❖ **શ્રીમદ્‌ અને મહાત્મા ગાંધીજી :**

શ્રીમદ્‌ રાજચંદ્રના અવધાન પ્રયોગો સં.૧૯૪૦ માં જેમ અચાનક શરૂ થયા હતા તેમ મુંબઈના દિગ્વિજય પછી જાહેરમાં અવધાનો કરવાનું તેમણે એકાએક બંધ કર્યું. મુંબઈમાં વ્યાપારમાં જોડાયા પછી ધર્મસંબંધો વધારે વાતચીત પણ ગૃહવાસ દરમ્યાન ન કરવી એમ સંકલ્પ કરી, વ્યાપારમાં કાળ ગાળતા એક આદર્શ ગૃહસ્થનું જીવન તેઓ જીવવા લાગ્યા. પરંતુ અંતરંગમાં તો પૂર્વજન્મનું ત્યાગી જીવન સંભારતા અને તીવ્રપણે આત્મપુરૂષાર્થમાં તલ્લીન રહેતા.

મહાત્મા ગાંધીનો જન્મ સં.૧૯૨૫ ના ભાદરવા વદ બારસને દિવસે પોરબંદરમાં થયો હતો. તેઓ શ્રીમદ્‌થી પોણા બે વર્ષ લગભગ નાના હતા. તેમના પિતામહ, પિતાશ્રી અને મોટા ભાઈ ત્રણે પોરબંદરમાં અનુક્રમે દીવાન થયેલા અને પાછલી વયમાં તેમના પિતાશ્રી રાજકોટ સ્ટેટના દીવાન હતા. ગાંધીજી તેમના સૌથી નાના પુત્ર હોઈ ઘણુંખરું રાજકોટમાં ઊછરેલા. તેઓ ૧૬ વર્ષના હતા ત્યારે તેમના પિતાશ્રી મૃત્યુ પામ્યા. સં.૧૯૪૩ માં તેઓ મેટ્રિક પાસ થયા. પછી વકીલાતનો અભ્યાસ કરવા તેમને વિલાયત મોકલવામાં આવ્યા. પરંતુ ત્યાં જતાં પહેલાં તેમનાં માતૃશ્રીએ તેમને પરસ્ત્રી ત્યાગ, માંસાહાર–ત્યાગ અને મદિરાત્યાગ એ ત્રણ પ્રતિજ્ઞાઓ એક જૈન મુનિ પાસે અપાવી હતી.

ત્રણ વર્ષે તેમનો અભ્યાસ પૂર્ણ થયો તે દરમિયાન તેમનાં માતૃશ્રી દેવલોક પામ્યાં. પરંતુ વિલાયતમાં કોઈ આશ્વાસન આપનાર નહી મળે તેથી બહુ દુઃખ થશે એમ જાણી તેમના મોટા ભાઈએ તે ખબર આપવા મુલતવી રાખેલા.

❖ **ગાંધીજીના ધાર્મિક જીવન પર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો પ્રભાવ :**

ગાંધીજી વિલાયત ગયા ત્યારે શરૂઆતમાં શ્રી રેવાશંકર જગજીવનદાસના ભાઈ ડૉ.પ્રાણજીવનદાસ ત્યાં હતા, તેમની સાથે પરિચય થયેલો. તેથી સં.૧૯૪૭ ના જેઠ મહિનામાં ગાંધીજી મુંબઈ આવ્યા ત્યારે તેમને ડૉ.પ્રાણજીવનદાસ પોતાને ઘેર લાવ્યા. તેથી તેમને માતૃશ્રીના અવસાનના દુઃખદ સમાચાર આપવામાં આવ્યા. તે જ દિવસે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પણ ત્યાં આવ્યા ત્યારે તેમની સાથે ગાંધીજીને ઓળખાણ કરાવવામાં આવી. થોડી વાતચીતમાં જ ગાંધીજી શ્રીમદ્ની પ્રતિભાથી અંજાયા, તેમના સ્નેહથી આકર્ષાયા, તેમનો વિલાયતનો પવન હળવો પડયો. જ્ઞાન માટે વિલાયત જવું પડે એ માન્યતા શ્રીમદ્ના મેળાપથી દૂર થઈ.

પછી ગાંધીજી વકીલાતની શરૂઆત કરવા મુંબઈમાં જ રોકાયા. તે દરમિયાન વારંવાર શ્રીમદ્ને મળતા. તે વખતે તેમના ધર્મજિજ્ઞાસા નહી છતાં અનેક પ્રશ્નો સામાન્ય જીવનના ઊઠતા તેનું સમાધાન શ્રીમદ્ ઉત્તમ રીતે કરતા. ગાંધીજી શ્રીમદ્ની રહેણીકરણીનું બારીક અવલોકન કરતા અને તેમના મહાન ગુણોથી મુગ્ધ થઈ અવ્યક્તપણે તે ગુણોને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા. તેથી જ શ્રીમદે તેમના પર લખેલા પત્રોમાં તેમને 'ગુણગ્રાહી' એવા સાર્થક વિશેષણથી સંબોધ્યા છે.

મુંબઈમાં ગાંધીજી સ્મોલકોઝ કોર્ટમાં પોતાના પ્રથમ દાવા માટે બોલવા ઊભા થયા, પણ સભાક્ષોભ થવાથી બિલકુલ બોલી શકયા નહીં. ભાવિમાં ગંજાવર સભાઓને મંત્રમુગ્ધ કરનાર મહાત્મા તે વખતે માફી માગી કોર્ટ છોડી ગયા. સંવત ૧૯૪૮ માં રાજકોટ મુકામે તેમના બીજા પુત્ર મણિલાલનો જન્મ થયો. પોરબંદરના અબ્દુલ્લા શેઠ નામના શ્રીમંત મુસલમાન વ્યાપારીની પેઢી દ.આફ્રિકામાં હતી. તેમણે પોતાના એક વ્યાપારી કેસ અંગે પગારદાર વકીલ તરીકે એક વર્ષ માટે આફ્રિકા આવવા ગાંધીજી પાસે માગણી કરી તે તેઓએ ખુશીથી સ્વીકારી અને સંવત ૧૯૪૯ ના ઉનાળામાં પોતે એકલા દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીને પોતાના કામમાં સારી સફળતા મળી. તેમની પ્રતિષ્ઠા જામી અને તેઓ લોકપ્રિય થવા લાગ્યા. ત્યાં તેમના મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી મિત્રોએ તેમના ધર્મ વિષે ચિંતા કરવા માંડી, પોતપોતાના ધર્મની મહત્તા સમજાવી ધર્મપલટો કરવા ઉપદેશ દેવો શરૂ કર્યો. ગાંધીજી ખાસ કરીને ખ્રિસ્તી મિત્રોની લાગણીથી વિશેષ આકર્ષાયા અને હિંદુધર્મ વિશે શંકા ઉદભવી ત્યારે તેમણે મુખ્યપણે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને પત્રો લખી પુછાવ્યું. જવાબમાં શ્રીમદ્દે મધ્યસ્થતાથી સુંદર ખુલાસાવાળા પત્રો લખ્યા, અને ષડદર્શનસમુચ્ચય આદિ ગ્રંથો વાંચવા મોકલ્યા. એ રીતે એ બે મહાન વિભૂતિઓ વચ્ચે સંવત ૧૯૫૦–૫૧ માં પત્ર વ્યવહાર ચાલ્યો. પરિણામે

ગાંધીજી હિંદુ ધર્મમાં દ્રઢ શ્રદ્ધાવાળા થયા. તેમને ગીતાજીમાં અપૂર્વ રસ જાગ્યો અ ને હિંદુધર્મનું રહસ્ય ઘણી રીતે સમજતા થયા. તેથી પરધર્મીઓના પ્રયત્ન છતાં હિંદુધર્મમાં અડગ રહ્યા.

આ સમયથી તેમનું જીવન મુખ્યપણે ધર્મથી રંગાયું. એ અરસામાં રશિયાના પ્રખ્યાત તત્વજ્ઞ ટોલ્સ્ટોય સાથે પણ તેમણે પત્રવ્યવહાર કર્યો અને તેમનાં પુસ્તકો વાંચ્યા. તેમાંથી ગરીબો સાથે ભ્રાતૃભાવ રાખવાનું તેઓ શીખ્યા. અબ્દુલ્લા શેઠનું કામ બે પક્ષ વચ્ચે સમજૂતી કરાવી આપી એક વર્ષમાં પૂર્ણ કર્યું. પછીથી તેઓ ખાનગી વકીલાત કરવા લાગ્યા તેમજ હિંદીઓ વિરૂદ્ધ ત્યાંની સરકારના જુલમી કાયદા દૂર કરાવવા પોતાની વકીલ તરીકેની સેવા મફત આપવા લાગ્યા. તેથી ત્યાંની ગોરી પ્રજાનો વિરોધ શરૂ થતાં તેમના પર પોલીસના જીવલેણ હુમલા થયા. તે બાબતની જાહેરાત થતાં તેઓ હિંદીઓના આગેવાન તરીકે એકદમ પ્રખ્યાતિ પામ્યા. આફ્રિકામાં હિંદીઓના હકની લડત ચલાવવાની તેમને જરૂર જણાઈ, તે માટે લોકમત કેળવવા તેઓ સંવત ૧૯૫૨ ના ઉનાળામાં કલકત્તા જનારી સ્ટીમરમાં હિંદ આવ્યા. કલકત્તાથી મુંબઈ જતાં વચમાં અલ્હાબાદમાં 'પાયોનિયર' ના અધિપતિને મળ્યા. પછી મુંબઈથી રાજકોટ આવી દક્ષિણ આફ્રિકા વિશે 'લીલું ચોપાનિયું' નામે પુસ્તિકા લખી તેની દશ હજાર પ્રતો છપાવી, હિંદના બધાં છાપાઓને અને જાણીતા બધા પક્ષના લોકોને મોકલાવી. પછી મુંબઈ જઈ દેશનેતાઓને મળ્યા. ત્યાં તેમના બનેવી બહુ બીમાર હતા તેમને રાજકોટ લઈ આવ્યા. તેમની છેલ્લા દિવસોમાં સેવા ચાકરી કરી. બનેવી ગુજરી ગયા તેને બીજે જે દિવસે મુંબઈમાં સભા રાખી હતી ત્યાં જઈ ભાષણ આપ્યું. ત્યાંથી પૂના જઈ ભારતસેવક ગોખલેજી વગેરેને મળ્યાં અને સભા ભરી. તેવી જ રીતે મદ્રાસમાં પણ પ્રચાર કામ કર્યું, પછી કલકત્તા ગયા ત્યાં ડરબનથી તાકીદે પાછા આવવા તાર મળ્યો. તેથી સં.૧૯૫૩ ના શિયાળામાં ગાંધીજી બીજી વાર આફ્રિકા ગયા. એ રીતે ગાંધીજી સં.૧૯૫૨–૫૩ માં છ મહિના હિંદમાં રોકાયા. તે દરમ્યાન શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને મળવાનું તો ચૂકી જ ગયા અને શ્રીમદ્ પણ તે વખતે ગુજરાતના નિવૃત્તિ–સ્થળોમાં હતા તેથી સહેજે મળવાનું પણ બની શકયું નહી.

ગાંધીજીનો આફ્રિકાથી શ્રીમદ્ સાથેનો પ્રાસંગિક પત્રવ્યવહાર ચાલુ હતો. સં.૧૯૫૫ માં બોઅર લડાઈ શરૂ થઈ તેમાં ગાંધીજીએ હિંદી સારવાર ટુકડી ઊભી કરી અંગ્રેજ લશ્કરને સારી મદદ કરી. અંગ્રેજોની જીત થઈ તેથી હવે હિંદીઓને ન્યાય મળશે એમ ધારી તેઓ પોતાનું કામ સમાપ્ત થયું. સમજી સં.૧૯૫૭ ના ઉનાળામાં હિંદ આવ્યો, તે અગાઉ શ્રીમદ્ના દેહોત્સર્ગના સમાચાર તેમને મળ્યા તેથી શ્રીમદ્ના કુટુંબીઓને મળ્યા. ખાસ કરીને શ્રી મનસુખભાઈ સાથે મિત્રતા થઈ અને શ્રીમદ્ના પુત્રને 'છગનશાસ્ત્રી' કહીને શ્રીમદ્ સંબોધતા તેનો પણ પરિચય કર્યો. મુંબઈમાં ફરી વકીલાત શરૂ કરવા ધારી ગિરગામમાં ઘર રાખ્યું હતું. પછી દેશનેતાઓ સાથે મળી કલકત્તા મહાસભામાં ગયા. તે દરમ્યાન રંગૂન જઈ ડૉ.પ્રાણજીવનદાસને મળી આવ્યા. બાદ શાંતાક્રુઝમાં રહેઠાણ રાખી ચર્ચગેટ પર ઓફિસ શરૂ કરી. ત્યાં આફ્રિકામાં અંગ્રેજોએ જૂના કાયદા લાગૂ કર્યા અને ફરી તાકીદે આવવા તાર આવ્યો. તેથી કુટુંબને શાંતાક્રુઝ રહેવા દઈ સં.૧૯૫૮ માં એક વર્ષ માટે આફ્રિકા જવા રવાના થયા.

તે વખતે શ્રીમદ્ના લખેલાં પદો, 'આત્મસિદ્ધિ' વગેરે શ્રી મનસુખભાઈ પાસેથી મળેલ તે સાથે લેતા ગયા. આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો. 'ઈન્ડિયન ઓપિનિયન' નામનું અઠવાડિક પત્ર ચલાવ્યું. રસ્કિનના 'અન ટુ ધીસ લાસ્ટ' પુસ્તકની પ્રેરણાથી સાદા સહજીવનવાળું 'ફિનિક્સ સેટલમેંટ' નામે એક આશ્રમ સં.૧૯૬૦ માં ડરબન નજીક વસાવ્યું. આફ્રિકામાં વધુ રોકાણ થવાથી મોટા પુત્ર હરિલાલને દેશમાં રહેવા દઈ બાકીના ત્રણ પુત્રો તથા કસ્તુરબાને આફ્રિકા તેડાવ્યા. ગાંધીજીએ સં.૧૯૫૬ થી બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શરૂઆત કરી હતી અને સં.૧૯૬૨ માં ફિનિક્સ–વાસીઓની હાજરીમાં પત્ની સહિત પોતે આજીવન બ્રહ્મચર્યવ્રત અંગીકાર કર્યું. "રાયચંદભાઈ મને દોરી રહ્યા હતા" – એમ તેઓ પોતાની 'આત્મકથા' માં લખે છે.

સં.૧૯૬૨ માં દ.આફ્રિકાના હિંદીઓની માગણી રજૂ કરવા ગાંધીજીને લંડન મોકલવામાં આવ્યા. શ્રીમદે ગાંધીજી પર લખેલા ત્રણ મુખ્ય પત્રો તો સં.૧૯૬૧ માં બહાર પડેલી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃતની પ્રથમાવૃત્તિમાં છપાઈ ચૂકયા હતા. બાકી રહેલા થોડા પત્રો તેમજ આત્મસિદ્ધિનું પોતે કરેલું અંગ્રેજી ગદ્ય ભાષાંતર વગેરેનું એક બંડલ લંડનની બસમાં રહી ગયું એમ ગાંધીજીએ વ્યકત કરેલું.

પછી તો આફ્રિકામાં તેમણે ઘણો આત્મભોગ આપ્યો અને ઉચ્ચ જીવન જીવવા લાગ્યા. સં.૧૯૬૮ માં હિંદી સરકાર તરફથી ગોખલેજી સમાધાન કરાવવા આફ્રિકા ગયા. છેવટે ગાંધીજી દ.આફ્રિકામાં વિજય મેળવી, લંડન જઈ સં.૧૯૭૨ માં હિંદ આવ્યા. તે જ વર્ષે ગોખલેજીનું અવસાન થયું. ગાંધીજી હિંદમાં સર્વત્ર મહાત્મા ગાંધી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. હિંદમાં ૩૦ વર્ષ સખત જેહાદ સત્ય અને અહિંસાને આધારે ચલાવી. સત્યાગ્રહ, ખાદી, અસ્પૃશ્યતા–નિવારણ વગેરે અનેક પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી, અન્યાયો સામે જીત મેળવી દેશને જાગૃત કર્યો. તે દરમ્યાન શ્રીમદ્ને તેઓ ઘણી વાર યાદ કરતા. રાજકોટ અન વઢવાણની જયંતીઓમાં તેઓએ હાજરી આપેલી. અમદાવાદ પાસે કોચરબના આશ્રમમાં અને પછીથી સાબરમતી આશ્રમમાં તેઓ રહેતા ત્યારે કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ જાહેરસભા ભરી શ્રીમદ્ની જયંતી તેઓ ઊજવતા. શ્રીમદ્ના એક ભકત પૂજાભાઈ હીરાચંદ સાથે ગાંધીજીને ઘણો પરિચય હતો. શ્રી પૂજાભાઈએ ગાંધીજીને સાબરમતી આશ્રમ સ્થાપવામાં મદદ કરેલી તેમજ તેમની સહાયથી નવજીવન કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થતી શ્રી પૂજાભાઈ જૈનગ્રંથમાળા ગાંધીજીએ ચાલુ કરી હતી. શ્રી રેવાશંકરભાઈ તથા ડૉ.પ્રાણજીવનદાસ સાથેનો સંબંધ ચાલુ હતો. તેઓ બંને ગાંધીજીને રાજકીય લડતમાં બનતી મદદ કરતા.

મહાત્મા ગાંધીજીના અથાગ પ્રયાસથી સં.૨૦૦૩ ના પ્રથમ શ્રાવદ વદ ૧૪ ને દિને હિંદને પાકિસ્તાનના ભાગલા સહિત સ્વરાજ્ય મળ્યું. તે વખતે હિંદુ–મુસલમાન હુલ્લડો તેની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યા. બંગાલના હુલ્લડો શાંત કરી મહાત્માજી દિલ્હી ગયા. ત્યાં શાંતિ સ્થાપવા મથતા ગાંધીજીને સં.૨૦૦૪ ના પોષ વદ ૫ ને શુક્રવારે સાંજે પ્રાર્થનામાં જતાં એક અવિચારી યુવાને ગોળીથી ઘાયલ કર્યા. મહાત્માજી શાંતિથી રામનામ જપતા મૃત્યુને ભેટયા.

E-ISSN No. 2 5 8 2 – 0 4 6 X
International Journal for Research in Applied History
Website: www.anshjournal.com

સંદર્ભસૂચિ :

૧. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર નિર્વાણ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, અગાસ આશ્રમ, આણંદ, ૨૦૦૧

૨. શ્રી બ્ર. ગોરધનદાસજી, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જીવનકળા, અગાસ આશ્રમ, આણંદ, ૨૦૧૬

૩. બાપુના પત્રો–૬, ગં.સ્વ. ગંગાબહેન, મહાદેવભાઈની ડાયરી, ભાગ–૨, ૧૯૩૨

૪. ભોળાભાઈ વી. પટેલ, ગાંધીજીના પ્રશ્નો અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના જવાબો, અગાસ આશ્રમ, આણંદ, ૨૦૧૨